

УДК 8.821.161.2

DOI: 10.31471/2304-7402-2019-3(55)-325-331

СВОЄРІДНІСТЬ ХРОНОТОПУ В РОМАНІ МАКСА КІДРУКА «ДЕ НЕМАЄ БОГА»

О. А. Огульчанська

*Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б. Хмельницького; 72312, Запорізька обл., м. Мелітополь, вул. Гетьманська, 20
e-mail: oksanaogulchanska10@ukr.net*

У статті досліджено своєрідність хронотопу в романі Максима Кідрюка «Де немає Бога». Проблема часопросторової організації художнього тексту присвятили дослідження провідні науковці в різних галузях науки, такі, як: М. Бахтін, Н. Копистянська, А. Темірболат, О. Чичерін, О. Ухтомський та ін. Аналізований роман відомого і популярного сучасного українського письменника нещодавно вийшов друком і ще не був об'єктом літературознавчих досліджень. Основні події у творі відбуваються на гірській вершині у масиві Гашербрум – Гашербрум VI, де зазнав катастрофи «Boeing 777». У романі гармонійно переплітаються різні часопросторові площини – за рахунок уведення письменником до тексту ретроспекцій різного плану. Це сприяє не лише розширенню часопросторових координат, а й дає змогу полівекторно проаналізувати психологічний портрет персонажів. Досліджуючи час і простір роману, спираємося на думку Н. Копистянської про те, що простір є не тільки місцем та тлом дії, він є тим вектором, що впливає на формування характеру, моральних властивостей індивіда. Під час аналізу хронотопу «Де немає Бога» зосереджено увагу на характеротвірній функції свого/чужого простору, що є одним із важливих засобів психологізації. Також досліджено психологічний простір персонажів і його взаємозв'язок із зовнішнім.

Назви розділів роману «Де немає Бога» вказують на просторові межі, де в хронологічному порядку відбуватимуться події: «Аеропорт», «Літак», «Гора». Хронотоп кожного розділу розширюється завдяки, як зазначалося вище, введенням ретроспекцій. Письменник послуговується різними формами конкретизації часу, серед домінантних можна виділити такі: точне визначення циклічних координат (зазначення пір року, часу доби, годин, хвилин) та зазначення років, в які відбуваються події. У романі побіжно згадуються різні країни, міста (Пекін, Нідерланди, Дубай, Швеція, Запоріжжя, Київ, Москва тощо).

Ключові слова: час, простір, хронотоп, роман, сюжет, психологічний портрет персонажа, ретроспекції.

Постановка проблеми. Хронотоп є важливим елементом організації сюжету художнього твору. Усі події, що мають місце в тексті, так чи

інакше «прив'язані» до часових і просторових координат (реально існуючих, вигаданих, фантастичних тощо). Дослідження поетики хронотопу дає змогу визначити жанрові особливості твору, виявити домінуючі засоби зображення дійсності, зрозуміти особливості стильової манери певного письменника. Часопросторова організація роману Макса Кідрука «Де немає Бога» ще не була предметом дослідження науковців. Аналіз хронотопу цього твору вважаємо доцільним із декількох причин. По-перше, він виступає організуючим ядром сюжету; по-друге, переплетення і співіснування різних типів, варіацій хронотопу сприяє розкриттю ідейного задуму твору; по-третє, хронотоп є одним із домінуючих засобів розкриття характеру персонажів.

Аналіз досліджень. На сьогодні існує велика кількість філософських, літературознавчих, мовознавчих теорій та методологій хронотопного аналізу. Науковці акцентують увагу на соціально-історичному, побутовому, культурно-історичному хронотопі (А. Темірболат); досліджують «відкритість»/ «закритість» простору (С. Скварчинська, Д. Ліхачов); аналізують філософське значення хронотопу (С. Бабушкін) тощо. Уведений в літературознавство М. Бахтінім термін «хронотоп» значно розширив горизонти досліджень поетики художніх текстів. «Час фактичний і час зображений – суттєві сторони художнього цілого твору. Варіанти їх безкінечно різні. Вони поєднуються з задумом твору, знаходяться в стані безперервної обумовленості їх художнім цілим твору» [4, с. 212] – зазначає у своєму дослідженні Д. Ліхачов. П. Тороп виокремлює три рівні хронотопу, що співіснують – топографічний хронотоп, психологічний хронотоп і метафізичний хронотоп [7]. Погоджуємося з думкою науковця щодо того, що «Топографічний хронотоп генерується сюжетом, психологічний – самосвідомістю персонажів» [7]. Ґрунтовністю відзначаються праці А. Темірболат, Н. Копистянської. А. Темірболат у монографії, присвяченій аналізу категорії хронотопу і темпорального ритму в літературі, зосереджує увагу на типах хронотопу та їх ролі в організації творів письменників Казахстану. Дослідниця зауважує, що категорія художнього часопростору – знакова система, що містить декілька кодів: історичний, культурологічний, філософсько-естетичний, релігійно-міфологічний, географічний [5, с. 25]. Н. Копистянська аналізує питання історії розвитку понять часу і простору, зосереджує увагу на своєму/чужому хронотопі, визначає форми створення множинного соціально-історичного часу, досліджує проблеми рецепції [3]. В. Коркішко досліджує особливості зображення художнього хронотопу в тексті, з'ясовує як в літературі взаємодіють часові і просторові координати [2].

Мета дослідження – проаналізувати особливості функціонування і ролі хронотопу роману Макса Кідрука «Де немає Бога».

Виклад основного матеріалу. Макс Кідрук – один із популярних сучасних письменників, автор першого в Україні технотрилера «Бот». Ко-

жний його твір – це подія в літературному житті України. Об'єктом нашого дослідження є один із нових романів Макса Кідрука «Де немає Бога».

У творі йдеться про сімох людей (Анна Янголь, Єгор Парамонов, Лоуренс Грейс, Гелен Горовіц, Олівер Моргенштерн, Дюк Апшоу, Лейла), яким вдалося вижити в авіакастрофі рейсу 341. Єдине, що їх об'єднує, – простір, в якому їм довелося співіснувати певний час. У розлогіх ретроспективних картинах, що вкраплюються в сюжетну лінію твору, поступово вимальовується психологічний портрет персонажів, а також простежується історія ще декількох героїв, які не беруть участі в основному перебігу подій. Йдеться про Артура, сина Анни Янголь, і Брендона Бартонна, корнера. Також ретроспекції дають змогу розширити часопросторові межі твору.

Послугуючись типологією ретроспекції, запропонованою Ю. Обелець, виокремлюємо у творі два з п'яти основних її типів: «2) кумулятивна – ретроспекція хронологічно непослідовно розкриває окремі минулі події життя головних героїв. У процесі розгортання тексту, складається ланцюг ситуацій, що прояснюють поведінку героя в теперішньому. Основна функція даного типу Ретроспекції – встановлення причинно-наслідкових зв'язків між минулим і теперішнім. Завдяки тому, що ретроспективна інформація подається хронологічно невпорядковано, „окремими квантами” (Р. Фрумкіна), різко активізується спів-творча функція читача»; «5) ремінісцентна – ретроспекція характерна для мовлення персонажів і фокалізованої оповіді. Вона завжди асоціативно пов'язана з теперішнім і забезпечує каузальні зв'язки з ним минулого» [6, 14–15]. Прикладом кумулятивної ретроспекції можуть слугувати фрагментарні спогади, рефлексії Анни Янголь, через які розкриваються причини її психологічного напруженого стану і мотиви поведінки. Мозаїка зі спогадів дає змогу читачеві поступово сформулювати своє ставлення до персонажа.

До ремінісцентної ретроспекції автор вдається, коли йдеться про Єгора Парамонова й Олівера Моргенштерна. Парамонов – пілот, який після загибелі коханої жінки в авіакатастрофі боїться літати, і лише алкоголь на певний час допомагає зняти напругу й абстрагуватися. Кожного разу, сідаючи в літак, він подумки повертається до трагедії, ніби заново її переживає: «Парамонов напрочуд чітко пам'ятав 17 липня 2014-го: уранці він повернувся з нічного рейсу з Дубая, потім відсипався до третьої, а прокинувшись, без особливого зацікавлення гортав новини про події на сході України» [1, с. 58]. Для підсилення психологізму письменник вводить і такий різновид ретроспекції як сон. Розлогий, детальний опис сну Парамонова, в якому він намагається відмовити Зою летіти тим рейсом, свідчить про емоційну напругу. Цей сон Парамонов бачить упродовж декількох місяців. Варто зазначити, що у ретроспекціях є місце і для згадки про реальні події – збитий бойовиками український Ан-26, збитий над Україною пасажирський літак; історія про чоловіка Анни, який пішов добровольцем в АТО тощо. Для іншого персонажа, депутата Олівера Мор-

генштерна, якорем, що повертає чоловіка до жахливого епізоду життя, стало виття собаки, яке він почув у літаку: «– Так неможна. Він так виє... з ним точно не все гаразд. Ми не можемо просто сидіти й нічого не робити...» [1, с. 146], « – ... Ми мусимо сісти в найближчому аеропорті та з'ясувати» [1, с. 146]. Така реакція – результат пригніченого психологічного стану. Олівер, як читач дізнається згодом із ретроспекції, страждає від почуття провини. Він піддався на вмовляння Клауса Волкенхорста підняти свій рейтинг серед електорату за рахунок постановочного відео (повинен врятувати з-під колес автівки щеня) на You Tube. Проте, перш, ніж план «спрацював», на дорозі загинуло одинадцять щенят: «Дванадцять – «врятоване» – віддали хлопчаку, чия матір працювала покоївкою в будинку Моргенштернів» [1, с. 316].

Однією з особливостей хронотопної організації тексту є чітко окреслені координати часу і місця. Основні події у творі відбуваються на гірській вершині у масиві Гашербрум – Гашербрум VI, де зазнав катастрофи «Boeing 777». Досліджуючи час і простір роману, спираємося на думку Н. Копистянської про те, що простір є не тільки місцем та тлом дії, він є тим вектором, що впливає на формування характеру, моральних властивостей індивіда [3, 86]. Назви розділів роману «Де немає Бога» вказують на просторові межі, де в хронологічному порядку відбуватимуться події: «Аеропорт», «Літак», «Гора». Хронотоп кожного розділу розширюється завдяки, як зазначалося вище, введенням ретроспекцій.

Письменник послуговується різними формами конкретизації часу, серед домінантних можна виділити такі: точне визначення циклічних координат (зазначення пір року, часу доби, годин, хвилин) та зазначення років, в які відбуваються події: «Погода зіпсувалася відразу по восьмій...» [1, с. 9], «То було похмуре й не по-весняному холодне 10 травня 2013-го» [1, с. 54], «Сонце скочувалося до заходу, і важке гранітне небо на сході наливалось загрозливою синню» [1, с. 229], «За чверть до сьомої сонце сховалося за горами на заході, і небо над сідлом налилося чорнотою...» [1, с. 241], «12 травня 2017-го Гашербрум VI, південно-західне сідло 02:07» [1, с. 286]. Зауважимо, що від зміни часу доби, погіршення погодних умов залежить життя людей, які опинилися в гірській пастці: «... п'ятьма, наче курява, підіймалася з-під нагромодження обгорілих крісел та металевих балок і розповзалася за межі фюзеляжа, натомість знадвору до салону проникав холод» [1, с. 237], « – Якби ти менше витріщався на місяць і трохи більше допомагав, ми б упоралися до заходу сонця і я б устиг розпалити вогонь, – огризнувся Єгор» [1, с. 243]. Прикметною рисою є і те, що згадка про природні явища, наприклад, сніг, викликає спогади, важливі для збереження життя в умовах, в яких опинилися сім заручників долі: « – Сніг їсти неможна, – фраза прозвучала по-дитячому наївно, Єгор зрозумів це й одразу напружився, відчайдушно намагаючись згадати все, що батько розповідав про сніг у горах» [1, с. 246].

Простір, в якому опинилися персонажі, відкритий (географічно), але для них він замкнений психологічно і фізично. Адже для того, щоб переміститися до іншого, безпечного простору їм потрібна допомога ззовні. Епізод із гелікоптером, який не зміг подолати висоту Гашербрум VI і розбився, додає емоційної напруги оповіді, посилює психологізм: « – Ми помремо? – Парамонов знав відповідь, хоч і розпачливо опирався її усвідомленню. / – Ми всі колись помремо, – буркнув він» [1, с. 335].

Межова ситуація, в якій перебувають персонажі, сприяє виявленню у них найкращих/найгірших рис характеру; відбувається переоцінка цінностей, загострюються почуття/відчуття. Усі персонажі знаходяться в чужому просторі, який є для всіх них однаково небезпечний. Час прискорюється і уповільнюється за рахунок наповнення його подіями чи, навпаки, їх відсутності. Так, наприклад, письменник вдається до деталізації опису дій персонажів, їх психологічного стану, фрагментарного акцентування на дії кожного героя у певний чітко окреслений момент: «Лоуренс, суплячись, роздивлявся носову частину фюзеляжа, Анна, ледь розгойдуючись, тулила до грудей притихлу дівчинку, Олівер напівлежав, угрузнувши очима в землю, Апшоу не відлипає вицвілим поглядом від застряглої на схилі центральної частини авіалайнера» [1, с. 229], «Час тягнувся нестерпно довго» [1, с. 247].

У романі побіжно згадуються різні країни, міста (Пекін, Нідерланди, Дубай, Швеція, Запоріжжя, Київ, Москва тощо). Письменник не дає опис топосів і локусів, а лише зазначає де відбувалися ті чи інші події. Не використовує автор роману і розлогіх пейзажних картин, які б уповільнювали розвиток подій. У творі трапляються лаконічні описи того чи іншого природного явища, що є одним із засобів посилення психологізації: «Мороз стискав свої щелепи. Анна спершу закутала голову Лейли, потім, як хусткою, зав'язала пледом власну.» [1, с. 244].

У творі органічно переплітаються психологічний хронотоп персонажів і зовнішній хронотоп. «Завдяки зміщенню зовнішнього та внутрішнього хронотопів персонаж художнього твору може знаходитися одночасно в декількох локусах – у конкретному місці й часі фізичного перебування та в просторі своїх думок, видінь, снів тощо» [1, с. 391]. У певні моменти внутрішній психологічний хронотоп персонажа стає домінуючим (спогади Олівера про смерть дружини, ретроспекція, в якій йдеться про дитинство Анни тощо). Психологічний стан персонажа також передається через відчуття простору. Наприклад, після того, як Парамонов дізнався про смерть Зої «...стіни ніби звузилися, а стеля опустилася...» [1, с. 61].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Проаналізувавши своєрідність функціонування хронотопу у романі Макса Кідрука «Де немає Бога», ми дійшли висновків: по-перше, хронотоп у творі виконує сюжетотворчу та характеротворчу функції; по-друге, посилення і поглиблення психологізму досягається завдяки розлогим ретроспекціям, що покликані встановити причинно-наслідкові зв'язки й доповнити

психологічний портрет персонажів; по-третє, встановлено, що психологічний хронотоп персонажів знаходить в тісному зв'язку із зовнішнім. Уважаємо, що подальше дослідження часопростору роману «Де немає Бога» є перспективним. Адже межі нашої розвідки не дозволили поліаспектно висвітлити всі питання, пов'язані з функціонуванням і типами хронотопу. На окрему увагу заслуговує дослідження характеротворчої функції хронотопу та ретроспекцій, що є одним із засобів розширення часопросторових меж твору.

Література

1. Кідрук Макс Де немає Бога: роман. Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2019. 480 с.
2. Коркішко В. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/172> (дата звернення: 31.05.2019)
3. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова: монографія. Львів: ПАІС, 2012. – 344 с. С. 86
4. Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы. 3-е изд Москва: Наука, 1979. 360 с.
5. Темирболат А. Категории хронотопа и темпорального ритма в литературе: монографія. Алматы: Ценные бумаги. 2009. 504 с.
6. Обелець Ю.А. Темпоральна структура можливих світів художнього тексту (на матеріалі англomовної прози: автореф ... канд. філол. наук. Одеса, 2006. 23 с.
7. Тороп П.Х. Хронотоп. Словарь терминологии тартуско-московской семиотической школы URL: <http://diction.chat.ru/xronotop.html> (дата звернення: 31.05.2019).

Стаття надійшла до редакційної колегії 23.03.2019 р.

Рекомендована до друку д.ф.н., професором Деркачовою О. С.

THE UNIQUENESS OF THE CHRONOTOPOS IN THE NOVEL BY MAX KIDRUK “WHERE GOD IS NOT PRESENT”

O. A. Ogulchanska

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University;

72312, Melitopol, Getmanska Str., 20;

e-mail: oksanaogulchanska10@ukr.net

The article deals with the uniqueness of the chronotopos in the novel by Max Kidruk “Where God is not present”. The research of leading scholars in various fields of science, such as M. Bakhtin, N. Kopistyanska, A. Temirbolat, O. Chicheryn, O. Ukhtomskyi and others, was dedicated to the problems of

the time-spatial organization of the artistic text. The analyzed novel of the famous and popular modern Ukrainian writer has recently been published and has not yet been the subject of literary research. The main events in the work take place on the mountain summit in the array of Gasherbrum - Gasherbrum VI, where "Boeing 777" has crashed. Various time-space planes are harmoniously interwoven in the novel, due to the introduction of retrospections of different plans to the text. This contributes not only to the expansion of time-space coordinates, but also allows to use multidimensional analysis of the psychological portrait of the characters. While investigating the time and space of the novel, we rely on N. Kopistyanska's idea that space is not only a place and a background of action; it is the vector that influences the formation of the character, moral properties of the individual. During the analysis of the chronotopos of the novel "Where God is not present", attention is focused on the character-building function of one's or another's space, which is one of the important means of psychologization. The psychological space of characters and their relationship with the outside is analyzed.

The titles of the sections of the novel "Where God is not present" point to spatial boundaries, where chronological events will take place: "Airport", "Airplane", "Mountain". The chronotopos of each section is expanded by the introduction of retrospectives. The writer uses various forms of time specification, such as: the exact definition of cyclic coordinates (indication of seasons, time of day, hours, minutes) and indication of the years in which events occur. In the novel, various countries, cities (Beijing, the Netherlands, Dubai, Sweden, Zaporizhzhia, Kyiv, Moscow, etc.) are mentioned spontaneously.

Key words: *time, space, chronotopos, novel, plot, psychological portrait of a character, retrospection.*